О. В. Нельга

Українська етносоціологія

О. В. НЕЛЬГА

УКРАЇНСЬКА ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ

Навчальний посібник

Частина І

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2015

УДК 316.347(=161.2)(075.8)
ББК 60.544(4Укр)я73
Н49

Українська етносоціологія: навч. посіб. — Ч. І /
Н49 О. В. Нельга. — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2015. —
540 с. — Бібліогр.: в кінці кожної лекції.

ISBN 978-617-02-0206-2

Висвітлено питання етнічної соціології як науки і навчальної дисципліни. Викладено ірраціональний зміст та ірраціональні засади етнічного й національного, а саме: теоретичний і практично-ціннісний рівні етнонаціональної свідомості; етнонаціональні самосвідомість і самоідентифікація. Розглянуто історичні механізми самозбереження та усталені ознаки функціонування української ментальності, а також питання українства як носія колективного підсвідомого.

Для викладачів і студентів факультетів соціології вищих навчальних закладів, а також для всіх тих, хто цікавиться етнонаціональною проблематикою.

УДК 316.347(=161.2)(075.8)
ББК 60.544(4Укр)я73

© О. В. Нельга, 2015
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2015
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2015

ISBN 978-617-02-0206-2

ЗМІСТ

Переднє слово 4

Розділ І. Вступ до курсу 8

Лекція 1. Чинники актуалізації етнонаціональної проблематики 8

Лекція 2. Етнічна соціологія як наука і навчальна дисципліна 29

Розділ ІІ. Раціональний зміст етнічного й національного ... 56

Лекція 3. Теоретичний рівень етнонаціональної свідомості 61

Лекція 4. Практично-ціннісний рівень етнонаціональної свідомості 103

Лекція 5. Етнонаціональна самосвідомість 132

Лекція 6. Етнонаціональна самоідентифікація 175

Розділ ІІІ. Ірраціональні засади етнічного й національного 211

Лекція 7. Етнічне й національне у ментальному вимірі .. 217

Лекція 8. Етнічне й національне як колективне підсвідоме 243

Лекція 9. Історичні механізми самозбереження та усталені ознаки функціонування української ментальності 275

Лекція 10. Етнічна мова як засадова ознака функціонування української ментальності: основні змісто-вияви 322

Лекція 11. Українство як носій колективного підсвідомого 414

Присвячую моїм найріднішим та найближчим —
дружині Ларисі, дочці Тетяні, сину Павлу, зятю Миколі,
невістці Аллі, онукам Віктору та Станіславу.
Без них я б не мав натхнення для написання цієї книги.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Книга, яку ви тримаєте у руках, є першою з двох частин створеного нами навчального посібника з проблем етнічної соціології, а точніше кажучи — з етнонаціональної проблематики. Друга частина (приблизно такого самого обсягу) перебуває на стадії активного опрацювання і має вийти друком наприкінці поточного — на початку наступного календарного року. Посібник є своєрідним, значно поширеним і вдосконаленим, продовженням виданого нами курсу лекцій "Теорія етносу" (К., 1997).

Передбачаючи слушне запитання читача до автора "А чому посібнику дано назву саме "УКРАЇНСЬКА етносоціологія"?", маємо визнати, що при прийнятті цього рішення ми орієнтувалися на досвід таких сучасних європейських країн, як Англія, Франція, Німеччина та інші, в яких предметом викладання соціології взагалі, не кажучи вже про етносоціологію, постає передусім власне суспільство.

Друге, на що не може не звернути увагу читач, це — досить опукло виражена полемічність тексту. Гадаємо, що достатнім виправданням цієї обставини може слугувати факт відносної новизни, а тому й певної невсталеності етносоціології і як науки, і як навчальної дисципліни, особливо — на пострадянському просторі. З огляду на це, у **розділі I** ми, узагальнюючи, певною мірою полемізуючи, надаючи власні визначення, розпочали лекційний курс з розгляду традицій-

них питань актуальності, об'єкта, предмета, основних завдань та функцій етнічної соціології, приділивши особливу увагу визначенню місця і ролі етнічної соціології у структурі соціологічного знання. Зрозуміло, що у центрі вступного розділу І знаходиться наше визначення етнічної соціології як науки.

У наступних двох розділах (ІІ та ІІІ) першої частини цього посібника здійснюється розгорнута реалізація положення про раціонально-ірраціональну природу феноменів етнічного й національного.

У **розділі ІІ**, критикуючи конструктивістські підходи до розкриття змісту понять "етнос", "народ", "нація", з одного боку, а також спростовуючи практики синонімізації цих понять як базових для розкриття сутності етнонаціональних процесів — з іншого, ми показуємо осібні місця відповідних феноменів у суспільстві і водночас — їхній взаємозв'язок. У даному розділі також посилене (порівняно з попереднім виданням 1997 р.) обґрунтування тези про важливість усвідомлення цінності етнічного як людством загалом, так і кожним окремим суспільством і кожною людиною. Не погоджуючись із тим твердженням, що етнічне є феномен (= конструкт) свідомості, ми, натомість, цілковито приєднуємося до потрактування етнічної самосвідомості як на сьогодні головної (але, певна річ, не єдиної) ознаки етносу. Ми стверджуємо, що навіть етномаргінальний статус індивіда не призводить автоматично до відповідної маргіналізації його самосвідомості. У зв'язку з цим нами здійснено всебічний аналіз як самосвідомості взагалі, так і етнічної самосвідомості особливо. Також поки що винятковим залишається проведений нами на підставі соціологічних опитувань (Інститут соціології НАНУ, 1994 р.) аналіз, результатам якого дано назву "Почуття Батьківщини як феномен етнонаціональної самосвідомості" (лекція 5). Винятково полемічний характер притаманний лекції 6, у якій обґрунтовано, що тенденційне ставлення сучасного німецького етнополітичного філософа Юргена Габермаса до етнічного, як явища архаїчного, консервативного і навіть ре-

акційного, підштовхує цього вченого до хибних, на наш погляд, висновків про те, що сьогодні шлях людства пролягає через дистанціювання від етнічного до постнаціональних об'єднань типу ЄС, далі — до мультикультурних суспільств типу США і Канади, насамкінець — до духовної пустелі космополітизму.

Розділ III становить результат наших намагань після постулювання положення про "раціональність ірраціонального" *перейти* (див. лекції 7–8) *до*, по-перше, переусвідомлення як *фактично "ще не з'єднаного цілого"* тих наробок, що вони здійснювалися окремо такими "практичними ірраціоналістами" як, з одного боку, французькі історики-представники школи "Анналів" (літописів), так і, з іншого боку, — творці психоаналізу та аналітичної психології. По-друге, для уможливлення цього з'єднання введено поняття "ментально-архетипні феномени", або (що є те саме) — "неусвідомлювано-підсвідомі феномени". Носіями цих *духовно-душевних феноменів* можуть поставати як певні соціальні групи, так і окремі індивіди. По-третє, нами зроблено спробу показати можливість практичного застосування результатів наших "ментально-архетипних розвідок" до аналізу сфери етнонаціональних відносин, передусім — українського суспільства. Для цього ми зосередилися на розкритті головної теми першої частини цього посібника, яку умовно можна було б назвати "Українство як носій ментально-архетипного" (див. лекції 9–11). При цьому серед усіх ознак української ментальності саме мовна ознака виокремлена як найважливіша і визначальна. Адже жива українська мова, із її найщільнішим наближенням серед усіх індоєвропейських мов до санскриту, постає як сьогоднішній вияв праматері всіх цих мов, як ментальна ознака найстародавнішого етносу у світі. Симптоматично, що, виморивши у 1933 р. голодом 10 млн етнічних українців, більшовицька влада переможно констатувала, що "запеклий ворог українського мовознавства — буржуазна індоєвропеїстика — в основному розгромлена". Остання (11-та) лекція — "Українство як носій колективного підсвідомого" присвячена обґрунтуванню необхідності і можливості

підняття духовно-душевного стану *сучасного Українства* до рівня пасіонарності, й передусім, по-перше, — шляхом, так би мовити, "активування" легендарного, *нині підсвідомого*, образу-символу "Козацькість" у спосіб сприяння його поставанню як *дієво-визначальної* етноментальної ознаки українців. По-друге, — шляхом внесення в етнічну колективну підсвідомість таких могутніх образів-символів, як "Власна Держава", "Трипільсько-Санскритська Праукраїна" та "Українці — споконвічний етнос на споконвічно своїй землі".

РОЗДІЛ І. **ВСТУП ДО КУРСУ**

Лекція 1. Чинники актуалізації етнонаціональної проблематики.

Лекція 2. Етнічна соціологія як наука і навчальна дисципліна.

Лекція 1. ЧИННИКИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

ПЛАН

1.1. Глобальний погляд.

1.1.1. Вступні міркування.

1.1.2. Поширення норм рівності.

1.1.3. Процеси деколонізації.

1.1.4. Розпад держав-етноконгломератів.

1.1.5. Глобальне поширення міграційних процесів.

1.2. Україна: Етнічний ренесанс. — Ідея жертовності. — Права людини.

1.3. "Етнічний ренесанс" по-українськи: міграційний ракурс.

1.3.1. Специфіка сучасних демографічно-міграційних процесів в Україні.

1.3.2. Україна еміграційна.

1.3.3. Україна імміграційна.

1.4. Україна етнічна: ренесанс чи декаданс?

Висновки.

Контрольні питання і завдання.

Використана література.

Рекомендована література.

1.1. Глобальний погляд

1.1.1. Вступні міркування

Доба глобалізації несе із собою багато таких явищ, які є предметом небезпідставної стурбованості світового співтовариства. І про них, як відомо, немало говориться і пишеться. Однак не можна не помічати і позитивних породжень цієї доби, серед яких, зокрема, варто виокремити **феномен етнічного ренесансу**.

Як відомо, етнічний ренесанс, який триває й донині, розпочався у 60-х роках XX ст. у багатоетнічних державах, але передусім — у США, де він досяг свого апогею в 70–80-х роках. Загальновизнано, що "класичною метою етнічного ренесансу є побудова власної незалежної держави" [1, с. 440]. І багато з етносів досягли цієї мети. Взагалі можна констатувати, що значна частина тих (скажімо, африканських) етнічних спільнот, які ще сто років тому поставали як недостатньо розвинені соціальні об'єкти етнографічних та етносоціологічних досліджень західних вчених, на сьогодні постають вже як суб'єкти свідомої державної етнічної політики.

Головними чинниками сучасного соціального і національного поставання етносів можна вважати, на нашу думку, такі: 1) загальне поширення у світі ідей і норм рівності; 2) процеси деколонізації; 3) розпад держав-етноконгломератів; 4) глобальне поширення міграційних процесів.

1.1.2. Поширення норм рівності

Так, на думку сучасного американського етнополітолога Д. Горовіца, "поширення норм рівності (передусім після Другої світової війни. — *О. Н.*) зробило етнічну субординацію незаконною і спонукало етнічні групи в усьому світі порівняти своє становище в суспільстві зі становищем подібних груп у сусідніх країнах" [2, с. 16].

1.1.3. Процеси деколонізації

За Д. Горовіцем, "деколонізація (в Азії і Африці після Другої світової війни. — *О. Н.*) ... почала відчуватися в Європі й Північній Америці. Здобуття суверенітету колишніми бельгійськими територіями в Африці (Заїр, Руанда і Бурунді) стимулювало появу етнічних проблем у самій Бельгії з боку фламандців. ... Емансипація Африки також вплинула на свідомість афро-американського населення (у США. — *О. Н.*), і расова дискримінація для багатьох американців стала здаватися аномальним явищем. У Канаді деякі франкомовні квебекці ... визначали своє становище аналогічно до становища афро-американців, називаючи себе «білими неграми Америки»" [2, с. 15, 16].

1.1.4. Розпад держав-етноконгломератів

Кінець 80-х – початок 90-х років XX ст. позначився у Європі, з одного боку, об'єднанням Німеччини, а з іншого — розпадом Югославії, Чехословаччини та Радянського Союзу. На мапі Європи з'явилося багато нових держав-націй, що створило нову систему міжнаціональних відносин. Водночас кожна з нових держав відчула в себе певну міжетнічну напругу. До того ж, хоч **de jure** і виникли нові нації, але **de facto** вони, як певні соціально-політичні та духовно-культурні єдності, ще мають сформуватися. Це, зрозуміло, цілковито стосується й України.

1.1.5. Глобальне поширення міграційних процесів

Проблема перенаселення стає для людства чимдалі гострішою. "За даними департаменту народонаселення ООН, у 2003 р. населення земної кулі склало 6,3 млрд чол. До 2050 р., згідно оцінок ООН, воно зросте до 8,9 млрд, причому практично весь приріст у 2,6 млрд відбудеться за рахунок країн «третього світу» з Азії, Африки та Латинської Америки. ... Відповідно ця ситуація практично однозначно перетворює їх на ***основні міграційні джерела*** для країн із стабілізованою кіль-